

Mítoszlélek

Herfried Münkler: A németek és mítoszaik
(Die Deutschen und ihre Mythen)

Európa Kiadó, 2012

Manapság népszerűek a nemzeti mítoszokat magyarázó vagy éppen megcáfoló, ismeretterjesztő kötetek. Herfried Münkler *A németek és mítoszaik* című, eredetileg 2008-ban megjelent könyve mégis más. Rövidebb szócikkek helyett, mélyebb kultúrtörténeti esszéket tár olvasója elé. Olyan összefüggésekre világít rá, melyek meghatározták egy nemzet (vagy állam) ébredésének, a szerző által (Hans Blumbergtől kölcsönözve) *mítoszmunkának* nevezett folyamatát. Ez a fogalom nem más, mint a nemzet és az állam, a benne levő kultúra képzeteinek és hitének felépítménye. Lehet népi, politikai vagy irodalmi alapú, a lényeg, hogy segítségével újabb és újabb célok felé terelje a társadalom identitását. Münkler célja, hogy megjelje elemzett mítoszainak magját, majd bemutassa azt a mechanizmust, amely gondolati és cselekvési egységbe (volt) képes kovácsolni tömegeket. Különösen igaz ez a *német nemzetnél*, amely 1871-ig csak szimbólumokban létezett, majd a második világháború katasztrófaival tulajdonképpen felélte politikai mítoszeit (8). Münkler azonban nem áll meg a kettészakított Németországnál, hanem belemegy a két ország (NDK, NSZK) eredetmítoszáinak elemzésébe is. Történeti íve azt igyekszik bizonyítani, hogy az évszázadok mechanizmusaiiban mindig ugyanazokat a mítoszokat őrizték meg, csak más formákban interpretálták.

A szerző 1951-ben született a hesseni Friedbergben. Filozófiát és politikatudományokat hallgatott a frankfurti egyetemen, ahol a *machiavellizmus* kereszténységre és a Firenzei Köztársasságra gyakorolt hatását vizsgálta. Ebből a témából védte dokto-

ri disszertációját is 1988-ban, majd szociológusként és politikai kutatóként folytatta pályafutását. 1992-ben habilitált, azóta a berlini Humboldt Egyetem professzora. A német médiában rendszeresen szakkommentorként jelenik meg, számos politikaelméleti könyv és tanulmány szerzője. Legjelentősebb művei a *Machiavelli* (1982), *Die Neuen Kriege* (2002), az *Imperien* (2005) és *Der Wandel des Krieges* (2006). Fő kutatási területe az aszimmetrikus hadviselés (pl. 2001-es afganisztáni háború) és a birodalmi elméletek. Az internet okozta társadalmi problémák egyik legfőbb kritikusa. Ez az első magyar nyelven megjelent kötete.

Münkler már a bevezetőben megjegyzi, hogy kötetének egyik haszna, hogy egyik-másik elemzett toposza talán feltámasztható. *A németek és mítoszaik* eredeti felosztásában öt tematikus (nemzeti mitológia, a Róma elleni harc, porosz mítoszok, polgárok és városok és a II. világháború utáni mítoszok) részre és két diszciplínára (történelmi és literális) bontható. Münkler maga is elmélkedik könyvének műfaján, stílusán. Egyedi narratíváját kultúrtörténeti esszék láncolatának lehet leírni, amelyhez pontos jegyzetapparátus tartozik. A szerző nem véletlenül szemezgetett a német történelem e mítoszai közül. Ahogy haladunk elbeszélésében, gyorsan rájöhettünk, a felosztás nem véletlen, és a látszólagos fragmentáltságban leírt mitológiaiak a szétcsúszott narratíva ellenére kerek egészet alkotnak úgy, hogy közben a szerző nem rágja olvasója szájába az összefüggéseket, hanem finoman egymásra építi azokat. Ez a gesztus talán a könyv formájának a legértékesebb aspektusa, s talán ezért is nyerte el 2009-ben a Német Könyvvásár

legjobb tanulmánykötete címet is. Az egyes mítoszok története eredetüktől a XX. századig nyúlik, addig a pontig, amíg az emlékezet revízió alá nem vette őket. Célja, hogy a német *önazonosságot* vizsgálja a mitológikus ókortól kezdve: ellenállni a Római Birodalomnak (ókor), a pápaságnak (császárok küzdelme és Luther), majd ebből kibontani a nemzeteszemély(ek) gondolatát (poroszok és Weimar). Úgy tűnik, Münkler mindig a szembeállítható kettőséget keresi és találja meg vizsgált korpuszában.

A szerző nemcsak kultúrtörténetet ír és elemez, hanem látszólag irodalmi fogalmakkal is játszik. Ilyen a Nibelung-mondát feldolgozó részben a *sors* fogalma (részben Oidipusszal kapcsolatban). Bár a *sors*nak filozófiai alapjai is vannak, itt a mítosz hatalmaként, eszközöként értékelődik fel, amely a felvilágosodás idején szinte visszanyúlik az ősközhöz. Az eposz hőse, *Siegfried* nevében a *Sieg-Fried(en)* (győzelem – béke) bináris oppozíciója is elrejtőzik. Münkler első *mítoszmunkáját* a kollektív élményben találja meg. Az ellenségkereső, halálerotikában hívó (24), hiszékeny, elárult és bekerített eposzi harcos mintaképet rajzolja meg. Innen már nem is olyan nehéz elképzelni a wagneri „felhangolás” (33) után a német idea típusát, amely nem hazudik, nem csalfa, és az erőből ért (41). Topozsai főleg a porosz identitásban fognak visszatérni. A hősköltemény másik hőségnek, *Hagen*nek utolsó harca rímeli a II. világháború utolsó napjainak német áldozataira (61). A mítoszokból táplálkozó irracionális diadala volna a német néplélek? Aligha. Már csak azért sem, mert minden nemzeti mítoszképzésében szükség van irracionálisra. Bár tény, a kollektív (politikai) képzett azért menekülhet a korlátlan mitikus világba (korlátlanul és önkényesen válogatva egy mítosz narratívájából), mert ahol minden lehetséges, ott nincs bizonyosság (14).

Miközben vizsgált mítoszainak elemeit egyesén visszabontja a történelmi eseményekre (vö. Bülow kancellár hűségcse-

le, 27), már-már elhitei olvasójával, hogy csak a Nibelung-mondából ered a német történelem és identitás ereje.

A *Szövetség az ördöggel* fejezet a „tükör” másik oldalát mutatja be, a másik önképet: a kételkedőt, az ellentmondásost, a tetek emberét, aki egyszerre tudós és nemzeti hős. A mítoszmunka itt már készen állt: a Faust pontosan kidolgozott állapotban létezett, hogy aztán a korszellemelek értelmezzék. Heinrich Von Treitschkére hivatkozva Münkler úgy véli, a *Faust*ban a németek történelmük szimbolikus képét látták: az olvasó előtt feltárult erdő és mező isteneinek közelségében élő közösségtől. Megismerhető belőle a német élet túlradó gazdagsága, a népbabona varázslatai, a nők iránti gyöngédség, a diákhumor, német gondolkodás szárnyalása (66). A németek Bibliája (69) az Istentől elfordult modern ember metamorfózisa (71), melyet különös módon a protestáns irodalom adaptált, amely aztán új életet lehel a porosz állam 1808-as széthullása után a német lelkekbe (74). Faustot felmentik bűnei alól, áldozata értelmet nyer az emberiség oltárán ugyanúgy, mint Németország áldozata: az *emberi autonómia és a világ átalakításának programja igazol minden áldozatot* [...] (76).

Münkler értelmezésében a Nibelungkép a tisztességet és az erőt, a Faust az emberi szellemet és a világ átalakítását szimbolizálja. A fatalista fausti ember nemcsak a romantika, de a náci (97, 99) rezsim és a szocialista NDK példaképe is tudott lenni. A szerző ezen fejezete a könyv stílusbeli esszenciája is. Szövegében ügyesen tudja vegyíteni az irodalmi dimenziókat a történelemmel, politikával és a filozófiaelmélettel. Vagyis kiváló érzékkel ír eszmetörténetet, megtalálva egyes témáinak a lelkét. Mítoszainak fejlődése van, amely a felvilágosodás-romantika talajáról indul, majd az I. világháború kataklizmájában fordítódik le a náci rezsim nyelvére, hogy megsemmisüljön, vagy túlélje az 1945-ös végső katasztrófát, amely a mítoszok számára hol a visszatérést jelentet-

te az irodalmi kánon lapjaira, vagy a semmitmondó turisztalátványosságok sorába számúzta. Egy legenda fejlődését a kor gondolkodói ápolták, ők lettek a *mitoszgyárosok*. A poézis-ideológia-poézis fejlődési köre azonban e helyütt nem záródik le (107), mert a fausti embertípust az üzleti élet fatalista képviselői tartják életben (109). Mivel a szerző csak részben helyezkedik történelmi pozícióba, megengedi magának a luxust, hogy feltegye a „mi lett volna ha” kérdéseket is. Ez esetben leszögezi, hogy ha a németek toposzaikat az I. világháború után revízió alá vették volna, nemcsak értékes szellemi legendáikat menthették volna meg.

Münkler az *emberkép* után, az államéletrajzra tér át, *nemzetpolitikai* fejlődésre, amelynek alapvetően két vetülete van: a nép létrejöttének oka és az abból kinövő államberendezkedési rendszer eredete és ideája. Ez pedig nem más, mint az örökös megkérdőjelezés, a konfliktus Rómával, amelynek következménye volt (legalábbis mitológiai szinten) a német etnogenezis. Ezt vezetni végig Münkler Tacitustól elkezdve Ariminus győzelmén át, a Canossa-járáson keresztül Luther Mártonig, a végső elszakadásig, ahol a valós nemzet eredete gyökerezik. Münkler esszéisztikus elemzése itt alábbhagy, tárgyilagosabban és saját stílusához képest is kivonatossabban közelíti meg a reformátor történetét. Az ok nem véletlen, mivel az NDK is pótlékmitoszként kezelte Luthert, ezért több más fejezetbe is visszatér története, ráadásul a Luther-mítosz máig él, viszont Róma-ellenességét már elveszítette (125).

Összetettebb és mélyebb a porosz gondolat és a mentalitás fejlődésének az elemzése. Münkler is tudta, hogy könyvének legértékesebb része az a kettő, amely a porosz világot és a vele ellentétes, mégis a tagadás miatt sok összefüggéssel kötődő német Róma-ellenességet írja le. A porosz idea nem más, mint út a politikai perifériától (értsd: a fejedelmi széttagoltságból a szuperállamba, 145) a központba, amelyben az elit szolgálja az államot.

A *Fegyelem és döllyfős fennhézás* című fejezetben ér össze először a kötet két dimenziója, az emberkép és a nemzetpolitikai fejtegetések. Nem véletlen, hisz a német történelemben itt egyesült a fatalista, militáns vagy az egységes államideával: a „német küldetéssel” (144). A szerző végigvezeti a porosz gondolat születését, tartóoszlopait (152), hatását, amely az írók, művészek alkotásaiból merítette erejét (144). Az engedelmesség és becsületesség jóléti alapjától a birodalomformáló gondolaton keresztül tart ez az ív a bűnbakképzésig, a II. világháború végéig, ahol ezt a gondolkodást nevezték meg a náciizmus alapjaként. Ez a mítosz nem metafizikai működésű, hanem mechanikus, ezért Münkler is inkább a felépítményre, a hatásokra fókuszál. Kiemeli annak szabadelvű epizódját, a felvilágosodás korszakának nyitottságát, amikor még a külföldi, a zsidó barátoknak számított, és Kant is a szabadság korát látta ezen időszakban (154–155).

A porosz ideához tartozik *A Brandenburg-ház mirákuluma* is, amely azt a „szerencsét” vizsgálja, amikor Erzsébet orosz cárnő és a franciák egyszerre támadták Nagy Frigyeset, de a kunersdorfi csatában (1759) sikerült elmenekülnie, majd a cárnő halála miatt (1762) szétesett az ellene összefogó szövetség. Nagy Frigyes mítoszáat megelőzte hadseregének legendája, amelyre szinte rátelepedett az uralkodó isteni erejű szerencséje. 1945-ben erre a mirákulumra gondolt a Führer is bunkerében, aki „megörökölte” Frigyesről a *háború rögeszméjét* (177). Hitler Nagy Frigyesnek képzelte magát, és várta is, hogy olyan szerencséje legyen, mint egykor a királynak volt.

A szerző azonban nem intézi el ilyen külsőséggel a porosz mitológia és náciizmus összekötését, amelynek szertartásos lényegét az 1933-as potsdami napban, a hatalom átruházásnak napján látta meg. A porosz kultúrában a politika, a hit, az állam és az egyház eggyé vált, ez alkotta a porosz bürokráciát, amely újjászületése miatt szövetséget kötött Hitlerrel, de Münkler szerint letaszítani is ez akarta a Stauffen-

berg-féle merénylettel (206). A szerző ezt a merényletet elemzi, amely a porosz mítosz halála, de az NSZK egyik ideiglenes alapító mítoszává is vált.

Az emberkép és a nemzetpolitikai mítosz mellett Münkler könyvének harmadik eleme az országok, városok, tartományok, más néven *Landok* legendái, tárgyi mítoszai. Az olvasó betérhet Wartburg várába („Jó fegyverünk és pajzsunk – Wartburg vára”), ahol a Luther-mitológia folytatódik, és megelevenedik (a magyar kötődésű) Szent Erzsébet hagyománya, az 1817-es nemzeti mozgalom, valamint a ’48-as szabadság legendája is.

Münkler ehelyütt érdekes módon inkább a saját maga által elemzett fogalmat használja. Vagyis mítoszmunkát használ akkor, amikor sajnálja az üres, lényegét vesztett turisztalátványossággá avanszálódott várat, s szinte ő is mítoszmunkát csinál: ha [...] *hatástanulítjuk egy-egy emlékhely politikai-mitikus gyúanyagát* (?) (sic), *akkor az könnyen a banalitás szintjére süllyedhet* (254).

A köztudatban tévesen felvilágosult abszolutizmusnak nevezett államrendszerkedésnek egyik mintája volt Weimar, amely Goethe és Schiller által a szellem *Bildungsbürgertum*-mítoszává válik, a gondolat és szabadság városává, amelyben megszületik a franciákkal szembenálló nemzetfogalom (Goethe irtózása a forradalomtól, 265). Ám ez a város is csak fénykora árnyékában képes évszázadokat élni, amelyet aztán végül a nemzetiszocialisták ölnek meg, de újra és újra feltámadó (még 2004-es könyvtári tűzvész után is), élni akaró legenda. A könyv egyik legjobb fejezte ez, amelyben a szerző briliánsan fésüli egy írásba a történelmet, irodalmat, politikát, filozófiát. Drezda és Nürnberg mitikus helyeivel, valamint a Rajna festői „mennysországaival” elvontabban foglalkozó Münkler utolsó nagy témája a „nagy újrakezdés” korszaka.

Az 1945 utáni két Németország alapító mítoszait saját maga alakította ki. Az NDK a partizánharcokban és az antifasizmusban próbálta megtalálni országának ere-

detlegendáját. Kevés szót ejt róla a szerző, de az NDK egyik önértelmezése az volt, hogy az 1871 előtti tiszta Németország örökösének tekintette magát. A szovjet típusú (és vezérelt) mítoszképzés az NDK-ban sem ment másképp, mint hazánkban. Az NSZK valutareformjának elemzése viszont érdekesebb. Egy önmagát *provizoriális államnak* felfogó ország (349) meg akart szabadulni saját múltjától. Ezt a „gazdasági csoda” tette lehetővé, amely iszonyatos megterheléseket jelentett az ötvenes években. Megérthetjük, hogy a labdarúgó válogatott 1954-es győzelme Aranycsapatunkon fölött miért hatott rendkívüli felszabadultság-érzéssel a németeket számára.

A német mítoszok közül ez az egyetlen, amely nem kapcsolódik irodalomhoz, történelmi, kommunikatív emlékezethez, hanem egyéni élményekhez (ld. *Volkswagen-mítosz*) és a politikatörténethez kötődik. Münkler könyvének ívét tehát itt zárhatjuk le (pedig egy fejezet még foglalkozik a német politikai kampányokkal): a legendák világából építkező német kötődések valóban úgy bomlanak le, mint Oswald Spengler *Nyugat alkonyának* civilizációja. A valutareform talán azért is a legüresebb és legfelületesebb mítosz, mert nem szellemi, hanem komfortlegenda, amely az 1968-as évben, később pedig a Kohl-érában kulminálódik. Vajon a német kultúra is eléri a kimerültség állapotát? A náciizmus összetörte és használhatatlanná változtatta a német toposzokat, amelyeket (részben) a mai napig nem sikerült újjáéleszteni – véli a szerző. Némileg egyetértve hozzá lehet tenni, hogy a gazdasági válság európai fő kezelőjének, Németországnak vélhetően változni fog ez az identitása. Ismerve a Münkler által kihagyott új mítoszokat és az alakuló európai integráció folyamatát, azt kell mondanunk, hogy a német kultúra nem merült ki. Mégis kétséges, hogy vajon a szellemi szféra mennyire találhat vissza Európába.

Münkler könyvének több erénye és hiányossága is van. Annak ellenére, hogy

pontos eszmetörténeti szemüveget tesz olvasója orrára, mégis kimaradnak a marxizmust és a magát Marxot is érintő toposzok, a RAF-tevékenysége (Rote Armee Fraktion = Vörös Hadsereg Frakció) és a '68-as generáció nemzetközi, máig kultikus története. Furcsa, hogy Münkler többségében a „jobboldali” nemzeteszményi mítoszokat kritizálja. A középkor világából a minnesängerek különös mitologikus világát is figyelmen kívül hagyja, pedig a nemzetpolitikai mítoszképzés identitásában ez is éppúgy szerepet játszott, mint a kereszténység felvétele (Nagy Károly és Widukind) vagy a délnémet államok különutas politikája (pl. Bajorország). A legújabb kori történelemből pedig leginkább a *Wir sind ein Volk* újraegyesítésének mostanság éledező mítosza kíváncszott volna könyve lapjaira.

Mindezek ellenére *A németek és mítoszaik* különleges narratívával megírt kötet, amely nem más, mint a németek eszmetörténelme alternatív nézőpontból, úgyesen kiválasztva és összefűzve. Minden fejezet egy koherens ponttal kapcsolódik a másikhoz. Münkler stílusa szinte olvastatja magát annak ellenére, hogy sok idézet és hivatkozás tarkítja a szöveget.

Sajnos a „poén” az, hogy ebből a magyar olvasó alig fog valamit észrevenni. Liska Endre gondos, alapos fordítása ugyan visszaadja a szerző egyedi esszéjének miliójét, de a kiadó alaposan lerövidítette az eredeti könyvet, és a végjegyzetek is sokszor feloldás nélkül szerepelnek. Így csak korlátozottan figyelhetők meg az összefüggések, hiányzik a kötetből a szerző tisztességes önéletrajza, és az eredeti fejezetbeosztást is megspórolták a szerkesztők. Így egy sor utalás nehezen érhető (pl.

a Barbarossa Friggyessel kapcsolatosak), s e recenzióban ezért főleg a magyarul megjelent fejezeteket elemeztem. A kritikus ilyenkor megpróbálja megérteni a forgalmazókat, s talán az még el is fogadható, hogy Tacitus és Arminius mítosza, a Rajna meséje, Nürnberg és Drezda tereinek világa, valamint a kortárs pártkampányok mitológiája kimaradt. Az viszont már nehezebben érthető, hogy a magyar középiszkolai történelem tananyagának kánonjába is beletartozó Barbarossa Frigyes Rómaellenessége, amely e könyvnek a gerince, miért hiányzik. Ugyanígy szelektálódott a Canossa-járás toposza, amelynek magyar irodalmi vonatkozása is van (lásd Németh László drámáját), valamint a Vaskereszt-legendája. Ezekben a fejezetekben olvashattunk a német Isten-kép változásáról, amelyet Münkler is fontos fordulópontnak tart.

A németek és mítoszaik talán az utóbbi idők legkomplexebb kultúrtörténeti esszéköteté; szövegét nem töri fölösleges véleményformálás, közérthető intellektuális olvasmány még akkor is, ha külső olvasóként nehéz elképzelni a német mentalitást. Újszerűsége nem a történelmi horizontban van, hiszen azt már többször feldolgozták (pl. Norbert Elias *A németekről* című kötetének a nacionalizmusról szóló fejezete), hanem az elszalasztott lehetőségekben, önvizsgálatban, amely nemhogy elmaradt a weimari időszakban, hanem éppen hogy „újrátöltve”, totális fegyverbe hívta a németeket az újabb világháborúra. Ezeknek a mítoszoknak az „élettörténete” híven demonstrálja ezt a „tanulást”.

Csak remélni tudjuk egy esetleges itthoni siker után, hogy a kiadó elég bátor lesz a hiányzó 200 oldal visszaszerkesztésére egy második kiadásban.

Ritter György

RITTER GYÖRGY (1980) filmkritikákat ír és történelmi emlékezet-kutatással foglalkozik.